

samenwerking met de burgerij tot het uiterste voort te zetten, en hierbij 'Führungsqualitäten' aan de dag legde waarover in deze tijd nog geen enkel lid van de burgerij beschikte.

Dit is geen onbruikbaar model voor het schrijven van een biografie van Oranje. Maar het is wel veel te simplistisch. Men vraagt zich in de eerste plaats af hoe het godsdienstig verzet in dit schema te passen valt. Vetter gaat deze vraag uit de weg door het calvinistisch verzet met het burgerlijke te identificeren. Maar zijn opvatting dat, in tegenstelling tot Oranje, bijna alle stedelijke regenten en de vele andere burgers die zich tegen het Spaanse bewind keerden (inclusief de anticalvinistische dichter Coornhert), overtuigde calvinisten waren, valt onmogelijk vol te houden. Even aanvechtbaar is zijn stelling dat de hoofdoorzaak van het Oranje zo verontrustende stedelijke en provinciale particularisme gelegen was in de tegenstelling tussen 'der bürgerlich-republikanischen Ordnung in Holland und Seeland und den ständisch-feudalen Verhältnissen' in de Zuidelijke Nederlanden. Meer valt voor zijn mening te zeggen dat ook nadat Oranje zijn zaak met die van de burgerij vereenzelvigd had, zijn politieke denkwijze in vele opzichten die van de hoge edelman bleef. Maar Vetter toont niet aan hoe dit in het beleid dat Oranje als leider van het opstandige regime voerde, tot uiting kwam. Zoals een ander marxistisch geschiedschrijver van de Opstand, de Hongaar Wittman, zou Vetter op Oranjes zo ongelukkige Anjou-politiek als een voorbeeld van Oranjes conservatieve opstelling gewezen kunnen hebben, maar op de kwestie wat Oranje ertoe bewoog zo hardnekkig op het door godsdienstwisten verlamde Franse paard te wedden, wordt door hem niet ingegaan.

In het algemeen wordt aan Oranjes politiek beleid gedurende de twaalf jaren dat hij als leider van het opstandige bewind optrad, geheel onvoldoende aandacht besteed. Belangrijke initiatieven die Oranje in deze tijd nam, zoals zijn ontwerp voor een godsdienstvrede in 1578, zijn verwerping van de vijandelijke vredesvoorwaarden in 1579 en zijn voorstellen voor een ingrijpende regeringshervorming in de hierop volgende twee jaren, blijven onvermeld. Veel geslaagder is de eerste helft van het boek, waarin een vrij gedetailleerde beschrijving wordt gegeven van Oranjes levensloop gedurende de jaren dat hij nog niet met de Habsburgse regering had gebroken. Hij maakt daarbij uitstekend gebruik van de grondige, drielidige studie die Rachfahl indertijd aan deze periode van Oranjes leven wijdde. In een knap geschreven betoog, dat verlevendigd wordt door goed gekozen citaten uit Oranjes briefwisseling, toont Vetter duidelijk aan dat Oranjes streven in het begin van zijn politieke loopbaan er vooral op gericht was de belangen van zijn doorluchtig geslacht en die van de hoge adel in het algemeen te bevorderen. Ook zijn uiteenzetting over de onzekere koers die Oranje gedurende het zogenaamde wonderjaar 1566 volgde, is zeer verhelderend. Het is jammer dat de schrijver dit hoge peil niet in de tweede helft van zijn boek heeft weten te handhaven.

K. W. Swart

C. E. Harline, *Pamphlets, Printing and Political Culture in the Early Dutch Republic* (Archives internationales d'histoire des idées/International Archives of the History of Ideas CXVI; Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, xiv + 309 biz., f160,-, ISBN 90 247 3511 4).

Pamfletten vormen een veel gebruikte bron in de geschiedschrijving van de Republiek. Toch bestond er tot nu toe geen speciaal aan dit genre gewijde monografie. Alleen al daarom voldoet dit boek aan een behoefte. Het skelet wordt gevormd door een statistisch onderzoek naar vorm en inhoud van 500 in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag berustende en in de bekende

catalogus van Knuttel beschreven pamfletten uit de periode 1565-1648. Gegevens betreffende auteur, drukker, uitgave, vorm, geografische herkomst, onderwerp, standpunt inzake een aantal politieke en maatschappelijke kwesties, en dergelijke zaken meer werden genoteerd en met elkaar in verband gebracht. Zesentwintig tabellen veraanschouwelijken het resultaat.

Op grond van dit materiaal constateert de auteur dat het aantal pamfletuitgaven van 1607 af spectaculair steeg en verder ook hoog bleef. Waren vóór 1607 de Opstand en de vredesonderhandelingen met Spanje de meest behandelde onderwerpen, tussen dat jaar en 1648 stonden de binnenlandse politieke en religieuze spanningen op de eerste plaats. Vóór 1600 maakten pamfletten vooral deel uit van de op Europese hoven gerichte propaganda voor de Opstand; na die tijd waren ze gericht op een binnenlands lezerspubliek. Dat beoogde publiek bestond uit wat in die tijd als 'de gemeente' bekend stond: daaronder viel eigenlijk iedereen behalve de politieke elite en 'het grauw'. De auteur maakt het aannemelijk dat die lezers ook werkelijk werden bereikt. Er bestond in de Republiek in brede kringen een levendige belangstelling voor actuele politieke zaken en voor de pamfletten die daarover berichtten.

Na 1607 werden de pamfletten kritischer jegens overheidsinstellingen, zulks natuurlijk tot ongenoegen van de regenten. Regenten en (in nog sterkere mate) predikanten probeerden de pers aan banden te leggen, maar zonder veel resultaat. De regenten faalden door de gedecentraliseerde bestuursstructuur van de Republiek, de predikanten omdat de machthebbers hun medewerking niet verleenden. Beide groepen namen derhalve noodgedwongen zelf hun toevlucht tot de openbare polemiek. Predikanten blijken de grootste groep van identificeerbare auteurs te hebben gevormd: ten minste één op de vijf van de pamfletten in de steekproef werd door een dominee geschreven, en zelfs een derde van alle pamfletten waarvan auteur en diens beroep bekend zijn. Zo leverden op paradoxale wijze degenen die de pers het meest wilden muilkorven, zelf de grootste bijdrage aan het tot stand komen van een in principe nog steeds illegaal forum waar allerlei actuele zaken in het openbaar werden bediscussieerd.

De 'early Dutch Republic' uit de titel — wanneer men die Republiek ook wil laten beginnen — komt natuurlijk niet precies overeen met de periode die door de steekproef wordt gedekt (1565-1648). In verscheidene voorbeelden grijpt de auteur trouwens nog verder in de tijd terug. Nu is de titel niet het belangrijkste deel van het boek, maar essentieel is dat Harline onvoldoende schijnt te beseffen dat in de vroegere periode illegale publikaties onder de strenge ketterplakkaten vielen. Dat leidt soms tot enigszins scheve vergelijkingen. Zo constateert de schrijver bijvoorbeeld dat er grote variëteit in oplagecijfers bestond (96-97). Maar de kleinste oplagen die hij noemt, stammen uit de jaren veertig van de zestiende eeuw, toen op het drukken (en lezen) van illegale lectuur de doodstraf stond, en dat werpt een heel ander licht op deze lage cijfers. Het wordt om deze reden ook niet duidelijk waarom de Kamper drukker Peter Warners en de Delftse drukker Harman Schinckel tijdens hun proces met zoveel nadruk naar voren brachten dat ze in 1566 wel serieuze hervormingsgezinde lectuur, maar geen seditieuze libellen hadden gedrukt (155-156). De ketterplakkaten, waaronder de eerste categorie geschriften viel, waren na de aanbidding van het smeekschrift der edelen tijdelijk geschorst, en daarom kon dit onderscheid het verschil tussen leven en dood betekenen.

De belangrijkste bron over de pamfletliteratuur vormen natuurlijk de pamfletten zelf. Maar de blauwe boekjes spreken, om het zacht uit te drukken, niet altijd de waarheid. Veel pamfletten beginnen met een uitvoerig betoog hoe een manuscript in handen van de drukker is gekomen. Dikwijls is dat louter een *topos*, of misschien een manier om de autoriteiten te misleiden omtrent de ware identiteit van de auteur. Het komt me voor dat Harline soms wat al te gemakkelijk geloof hecht aan zulke verhalen (79-80). Dat is ook het geval wanneer hij beschrijft hoe Harman

Schinckel in 1567 voor de schepenbank verklaarde dat hij reformatorische geschriften had gedrukt 'om een stuyver te winnen' (91). Bij zijn uiteindelijke executie bleek echter dat hij reeds ver van de leer van de katholieke kerk verwijderd was, en dat die financiële motieven derhalve waarschijnlijk niet de enige waren, als we er al geloof aan moeten hechten. En zouden de predikanten werkelijk pamfletten hebben geschreven om hun magere tractement aan te vullen (103-104)? Elders wordt er terecht op gewezen dat het schrijven van pamfletten allerminst lucratief kan zijn geweest.

De geldigheid van de conclusies staat of valt met de representativiteit van de steekproef. Vijfhonderd pamfletten vormen 7,7 procent van de pamflettenverzameling in de Koninklijke Bibliotheek (zo'n 6500 verschillende uitgaven voor de periode 1565-1648), 10,6 procent van alle titels van pamfletten (dus met weglating van tweede en volgende drukken van dezelfde titels) en zelfs 13 procent van alle titels van geschriften die binnen de gebruikte definitie van een 'pamflet' vallen. Dat lijkt op het eerste gezicht een behoorlijke steekproef, maar er moeten enkele kanttekeningen bij geplaatst worden. Ten eerste zijn de pamfletten ongelijk verdeeld over de bestudeerde periode: 91 pamfletten uit de 42 jaar voor 1607, 409 uit de 42 jaar na 1607. Dat is in overeenstemming met de toegenomen pamflettenproductie in de tweede periode, maar maakt de conclusies over de eerste minder betrouwbaar. Ten tweede zijn de door Knuttel gecatalogiseerde pamfletten zelf al een steekproef uit alle pamfletten die ooit gedrukt zijn. Hoeveel dat er zijn is niet bekend, maar wordt door Harline voor deze periode op tien- tot twaalfduizend geschat. Als dat juist is, omvat zijn steekproef dus niet meer dan 4 of 5 procent van alle pamfletuitgaven, of misschien 7 of 8 procent van alle eerste uitgaven van echte 'pamfletten'. Ernstiger is dat de KB-collectie geen aselechte steekproef uit het totale pamflettenbestand is. Het is waarschijnlijk dat Knuttel een redelijke indruk biedt van hetgeen in de zeventiende eeuw aan pamfletten is gepubliceerd, maar dat hij voor de zestiende eeuw zeer onvolledig is. Zo lang de definitieve bibliografie over de periode 1540-1600 nog niet is gepubliceerd, valt hierover weinig met zekerheid te zeggen, maar voorlopig kunnen Harlines bevindingen over de periode vóór het Bestand niet klakkeloos worden aanvaard. Voor de zeventiende eeuw lijkt me de steekproef groot genoeg, met dien verstande dat alle cijfers slechts als globaal en indicatief beschouwd moeten worden. De correlatiecoëfficiënten, die bij iedere tabel braaf moeten worden berekend, suggereren meer exactheid dan kan worden waargemaakt. Een laatste bezwaar is dat wanneer het totale pamflettenbestand in kleinere groepen wordt onderverdeeld, de aantallen wel heel klein worden. Zo blijken bijvoorbeeld 49 van de 90 predikanten (54,4 procent) kritisch tegenover de Staten van Holland te hebben gestaan (tabel 21). Is dat nu significant meer dan de 15 kritische regenten en edelen (44,1 procent) uit een populatie van 34?

Datgene waarin dit boek het meest vernieuwend is, de statistische analyse van het pamflettenmateriaal, noopt dus tegelijk tot de meeste bezwaren. Voor de zestiende eeuw is het boek minder betrouwbaar dan voor de zeventiende. Dat neemt niet weg dat er veel nieuws en lezenswaardigs in te vinden is. Het impressionistisch beeld dat onder anderen door Enno van Gelder (in *Getemperde vrijheid*) en Van Deursen (in *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, deel II) is geschetst, wordt er niet fundamenteel door gewijzigd, wel aangevuld en genuanceerd. Voorlopig is dit het standaardwerk over de pamfletten in de Republiek; maar we moeten, zoals zo vaak, besluiten met de verzuchting dat er nog veel onderzoek moet worden verricht.

H. F. K. van Nierop

G. Marnef, *Het calvinistisch bewind te Mechelen 1580-1585* (Standen en Landen LXXXVII; Kortrijk-Heule: UGA, 1987, 406 blz., Bf1960,-, ISBN 90 6768 132 6).

Tussen het eind van de jaren 1570 en het midden van de jaren 1580 kende een aantal Vlaamse en Brabantse steden een periode van radicaal, calvinistisch bestuur. Vreemd genoeg hebben deze revolutionaire ontwikkelingen tot voor kort geen aandacht gekregen in het vooral de laatste twintig jaar zo levendige onderzoek op het gebied van de stadsreformaties. Guido Marnef heeft zich recentelijk over hen ontfermd. Hij publiceerde eerder over het protestantisme te Brussel tijdens de 'calvinistische republiek' en bereidt een proefschrift voor over de reformatie in Antwerpen. *Het calvinistisch bewind te Mechelen* is zijn licentiaatsverhandeling.

Marnef richt in dit boek zijn aandacht voornamelijk op 'de houding van de Mechelse wethouders tegenover de zich wijzigende politieke en religieuze situatie, en de mutaties die beide factoren veroorzaakten in het stadsbestuur, zowel op het structurele als op het personeelsmatige niveau'. Na een inleiding over inrichting en werking van het Mechelse stadsbestuur en over de sociaal-economische achteruitgang waarin de stad zich na het midden van de zestiende eeuw bevond valt het boek in drie delen uiteen. Het eerste deel beschrijft de voorgeschiedenis vanaf 1566, deel twee de periode van het calvinistisch bewind van 1580-1585, deel drie behandelt de reconciliatie en haar gevolgen voor de stad na 1585. De kracht van het boek ligt in de analyse van de opeenvolgende magistraatswisselingen en de veranderingen die zich in het stadsbestuur voordeden in 1578 (toen Mechelen zich onder het bestuur van de Staten-Generaal stelde), in 1579 (reconciliatie van de stad met Filips II), in 1580 (toen de stad onder dwang van een blokkade door de omliggende Brabantse steden opnieuw in het opstandige kamp terecht kwam) en in 1585 (na de herovering door Parma).

Zeer overtuigend laat hij zien hoe de omslagen in de bestuurlijke elite steeds radicaler werden. In de gereconcilieerde magistraat van 1579 had nog een aantal personen zitting die onder het gematigd staatsgezinde bewind van 1578-1579 bestuursfuncties bekleed hadden. Onder het calvinistisch bewind diende slechts een klein aantal 'wethouders' dat ook van de gereconcilieerde magistraat deel had uitgemaakt. Slechts iets groter was het aantal magistraatsleden uit de jaren 1578-1579 dat in 1580-1585 terugkeerde. Geen van de 'wethouders' onder het calvinistisch bewind bekleedde echter na 1585 ooit nog een functie in het stadsbestuur. Wel keerde een aantal 'wethouders' uit de gereconcilieerde magistraat van 1579 na 1585 terug. Marnef ziet in deze ontwikkeling de these van Woltjer, over het verdwijnen van de gematigde middenpartij en het echec van alle pogingen tot verzoeningspolitiek na de Pacificatie van Gent, bevestigd.

Minder bevredigend zijn de paragrafen waarin de schrijver de religieuze ontwikkelingen behandelt. De godsdienstige situatie in de stad werd, in zijn visie, beheerst door een absolute tegenstelling tussen 'de' katholieken en 'de' calvinisten. De mogelijkheid dat ook op religieus gebied een Woltjer-these over onbesliste middengroepen van toepassing zou kunnen zijn wordt niet onderzocht. De schaarste aan bronnen maakt het moeilijk om een genuanceerde reconstructie van de religieuze situatie in deze jaren op te bouwen, maar de door Marnef zelf aangedragen observatie dat noch het calvinisme na 1580, noch de contra-reformatie na 1585 veel enthousiasme van de kant van de Mechelaars ontmoette maakt het bestaan van dergelijke groepen toch waarschijnlijk. Wel heel snel concludeert de schrijver tot een calviniseringspolitiek van het stadsbestuur tijdens de jaren 1580-1585. De aangevoerde voorbeelden zijn weinig overtuigend. Zij kunnen dikwijls evengoed gebruikt worden om te betogen dat het Mechelse stadsbestuur achter een calvinistische façade een betrekkelijk gematigde religieuze politiek voerde. Sterk benadrukt hij bijvoorbeeld de samenwerking—tot wederzijds voordeel—tussen calvinistisch